

בשולי
סיפורת
ושירה

אפרים צורף

מסות על שיי עגנון
חינ ביאליק ושי שלום

הוצאת בינאור
גבעתיים תשליא

עימות בין „המלבוש“ למעשה השוחט

המאמין והגבוך, השלם והמשוסע משולבים ביצירתו של עגנון – בתוקף שווה-ערך. דויקיום מופלא זה הוא מנת-גורל שדורנו זקוק לה ביותר. צמידותו הסוברנית של שתי הרשויות במפעל יצירה אחד, זורע אור לתודעת-עם במציאות היסטורית נבוכה. (משולם טוכנר „פשר עגנון“)

בסיפורים „המלבוש“¹ ו„מלאך המוות והשוחט“² עימת עגנון בין האדם והמוות; העמידו בנסיון ובמאבק עמו ועם העולם המטאפיסי, כאן הוארה הבעיה התהומית מה יעשה אדם וחי לאחר שצל הנבו שלו כרוך אחריו, ומעגל לילו הולך ונסגר. בסיפורים „בלילות“ וב„עידו ועינם“ שר עגנון את שיר האירוס והמוות; כאן הוא שר את שיר האיתוס והמוות.

בסיפור על השוחט מתגלית ההווה ההירוואית והאווירה של בוצ'אק'י-שיבוש, סמל השלימות וההרמוניה; ואילו ב„מלבוש“ האווירה שדית, סיטרא אחראית, כמו במאה-שערים וסביב הכלב בלק ב„תמול שלשום“. במעשה השוחט – האספקלריה המאירה של התגלמות התמימות והצידקות כאצל חסידים ראשונים וחכמי התלמוד. ב„מלבוש“ הראי העקום, הדימוני של שיבוש המשובשת, הנבוכה והמתעתעת בתוך מבוך-ללא-מוצא, כדרך שנשתקפו הדברים ביתר עומק פיוטי-חלומי-צחוחתי ב„ספר המעשים“.

ועוד שוני מהותי קיים בין הסיפורים הנדונים: לפני החסיד הזקן התייצב בעל החרב בעליל, כמו שאירע לחכמינו הקדמונים. בעוד שהחייט (קרי: כל אדם, הן ראיתו של עגנון סינופטית היא), שעליו לתקן המלבוש-הנשמה, היצר הרע, המלאך הרע, פועלים בו באיתכסיא, ברקע האחורי האפלולי, כשאימת-הקץ תתידעית היא, כשהוא מסתבר והולך בסבך לחשושיו

1. עד הנה, שח. 2. האש והעצים רמב.

ומאווייו, אך הושף עצמו, אגב מונולוג פנימי ממושך, ומבליט את המציאות החוויתית הדימונית שבתוכו.

אלא בעוד שאצלו גורליות חייו ותסביך פחדיו מקצרים את ימיו, החסיד הזקן כל עצמו שרוי בשלוות בטחון ואמונה שבזכות מורשתו הרוחנית ולהטו הנפשי יידחה הגזר מיום ליום עד שיבוטל לגמרי. כאן הונחה האידיאה המודעת בגמרא ובהסידות: „הקדוש-ברוך-הוא גוזר גזירה והצדיק מבטלה“.³ היינו הצדיק הופך הרע לטוב; כן מלאך המוות נעשה קמעה-קמעה לריעו, לידו של הגידון.

„במלבוש“ מתנהל מונולוג דיאלקטי פנימי בקרב החייט המתרשל, תוך תיחכום של הדייט וטיעונים מלאי תומור סאטירי שלילי; בעוד שבין החסיד והמלאך מתנהל דיאלוג דרמטי, מלא פיקחות וערמומיות, עד שבעל-דבבו גופו מתפתה להם, מתפייס ונכנע, והתומור היובי הוא. ובידוע שהדיאלוגים ששם עגנון בפי דמויות במכלול סיפוריו מאפיינים ביותר את בעליהם וחושפים את הגנוז במצולת-יבשמתם, המודעת והתת-מודעת כאחד.⁴

במעשה השוחט אף אותו מלאך מתגלה בדורשיה ערמומי, חריף, בקי בחורת ישראל. אף הלה נוטה להתבדח ולשנות דעתו ותכליתו, כשיעור החסידות והצידקות במעשי הדמות העומדת ממולו. הצד השווה שבין שני הגיבורים האנושיים בשני הסיפורים הוא, ששניהם נוהגים שיהוי אחר שיהוי ודהייה אחר דהייה; אלא החייט הולך מדחי אל דחי ונעשה קרבן אנוכיותו הייצרית, מבלי שיתקן את המלבוש... ואילו אותו חסיד, סמל הרמוניה של הניקנה התמימה, כמו תהילה ב„תהילה“, בכוח הדחיות המבוססות על פשטות השכל ועל תורה ותפילה, מקטה הוא את החרב של בעל החרב ובידוע ששיהוי והדרגה, סממנים נארטיביים מובהקים הם בכל סיפור אַמנות, ועגנון יודע לעשות בהם שימוש מזהיר ביותר.⁵

3. ע"י דב לנדאו, הדיאלוג בסיפורי עגנון, מאזנים חוב' א, כסלו תשכ"ז.
4. בניגוד לר' חיים הזקן ב„אורח נטה ללון“, ששתיקתו כבר מעידה על דיספרה מונית, על כניעה, על התמיטטות החברה הברוצ'אצית דאו.

אכן, מעמת כאן המספר בין שני יסודות קטביים, הרוחני והגשמי: החייט, מחמת שהוא מתפתח על-ידי הדימוניה שבתוכו, שוכח את עיקר תכליתו בחיים תיקון המלבוש-הנשמה — ללמדנו טיבה של טראגיות שנודעת לו לאדם, שנעשה מכשיר שרירותי להפץ מאני (המסמל את רצונו ויצרו) השולט בו ואין הוא שולט בחפצו.⁵

התשוקות החושניות ריתקו את החייט כבשלת כישופית. מתייסר הוא בכל רגעי יקיצה משינה, משיכרות, מדמדומי-הזיה, כשהוא מתבהר מערפלות נפשית ומתחוויר לו שהזנית את העיקר, כשהרהוריו המצפוניים מציקים לו, נולדת בו האימה — פרי החוויה היצרית-השטנית שמתעצמת כל-כך, עד שנדמה לו „כאילו באו עבדי השר ומוציאים את המלבוש מידו ועושין לו בוכות“ (עד הנה, שו).

יש וגם בעל המחט העלוב מתאושש לרגע ואומר לתקן לאור הנר בלילה, היינו בזקנותו, מה שלא תיקן לאור החמה, בנעוריו. כאן לעג סאטירי בשורות ליריות קצובות מלאות סמל והגות: „אם לא קילקל מה שהיה מתוק, לא תיקן מה שהיה לתקן. הניח את מחטו ונסתכל בנר, והרהר בלב: קיצו של מי יבוא תחילה, קיצו של הנר או קיצו של אותו אדם“.

העצבות וההרדה מחמת הקץ ממיטים עליו את הקץ, שפן מרה שחורה — סימן לרשעים; רוח תדווה — סימן לצדיקים. לפיכך החסיד מפסיע לו בנחת ובבטחה ובשלווה עילאית.

אכן, ניכרת בשני הסיפורים הגדונים המציאות החוויתית הקמאית של עגנון מעולם הילדות בבוציאץ, האוירה האידיאלית ש„בלבב ימים“ מזה, ושל „אורח נטה ללון“ ו„ספר המעשים“ — מזה, אגב עימות בין עולם הדמוניה ועולם התורה והיראה. בתוך כך מצליח החסיד לדחות בפגישה ראשונה עם המלאך את נטילת נשמתו למספר שעות, בזכות המצוה שהוא עומד לעשות לכבוד שבת, היינו שעליו לתקן בזה מה שאין לתקן בַּא. מכאן, שדחייתו הגיונית ומוצדקת. אמנם, גם החייט, כשעמד נבוכ לפני השר ובידו המלבוש הבלתי-מתוקן מצטדק, שמחמת חברותו בחבורות של

5. אריד אורבאך, „מימויס“.

צדקה בא להשתיה הזאת; אלא שהשר עוקצו בעקיצה רבת־משמעות:
„מכל מקום לא לשם המלבוש הוצאת את ימך...“
משתמע מכאן מוסר־השכל לעסקנים, שתדלנים ומדינאים בני כל הזמנים
והעמים. ואילו החסיד, משפגע בו שוב אותו מלאך, טען על שום מה לא
ימות בביתו ולא בשוק כבהמה. מיד הסכים לכך והעיר, שרצויים לו דברי
תמימות ולא דברי צביעות, שאילו היה מבקש דחייה לשם מצוות, היה
נוטל נשמתו מיד. לפי „מה שלא תיקן אדם כל שנותיו לא יתקן בשעה
קטנה“.

אף כאן הובעה אידיאה הרומזת כלפי בעלי המסוות, המתחפשים במלבושי
דת למען כבוד עצמם וענייניהם הגשמיים האנוכיים.
כדי לחזק את דבריו משכנע החסיד את המלאך, שאכילה ושתייה של
יהודי אף הן מלאות ברכה תפילה ותורה, ולא כדאי לו שינתקו מהתעלותו
בעיצומה — בניגוד לחייט שגשמיותו הגסה משפילהו לדרגת בהמה, נקלע
לתוך דמדומים ערפיליים ולעולם התוהו, כמנשה חיים ב„והיה“, שהושלך
מבית־המרזח שיכור התוצה.

לפיכך, משבאו העבדים (קרי: מלאכי החבלה) להביאו לפני השר, „היו
פניו של החייט נפולות ורוחו נכאה וכל עצמו בלא רוח חיים“. ואילו
השוחט דגן, בפיקחותו ובחמימותו, משכנע שוב את בעל העינים, שכדאי
לו להמתין עד שיקבל נשמה צרופה ומוזקקת, מבלי שידבק בה משהו
מסרחונו של הגוף — ומלאך הרע בעל כרחו עונה „אמן“ ומפטיר עליו
שבח ממשלי.

יתר על כן, הוא פותח לו פתח לשיהוי נוסף, כדרך שאמרו: „הבא
להיטהר מסייעין אותו“, ואף מייעץ לו בבדיחות־הדעת שיקרא „שמע“
על המיטה בסידורים הישנים שכמה וכמה תפילות מצויות עלי־ידו (האש
והעצים, רמ"ו). ומטהגיע הסיפור לשיא דרמאתי קודר, בא ציור לירי
וניבים פיוטיים מרנינים. הדרמאטיות של הרגע המתוח מתעדנת בשירה.
שוב חוגגת ההרמוניה של תזיקנה המופלאה ושרה תהילה לעצמה. ואילו
אותו חייט אומלל מסתבך והולך בפטאליותו וזוחל בקורי־השטניות והיאוש
לקראת העכביש — טורפו־קיצו. המלבוש שבידו געשה לו לחפץ מאגי־

גורלי כמו הכלב בלק ליצחק קומר שמביא עליו את המוות; שאיזה כוח מטאפיסי איום טראגי מטיל על שניהם תיפעול שטני, מאותו רגע שכתב עליו „בלק“ המוליך למוות. כדון עור היחמור („הקמיע“) של באלזאק בידי גיבורו רפאל; עם כל משאלה שמתמלאית, כפי שחלם במצוקתו, עור היחמור מתכווץ ומתגמד והולך ועמו מתקצרים ימיו, כנוסח הכתובת המיסטרית בעור ההוא בסנסקריטית:

„אם בי זכית — בכל זכית;

אך חייד לך יהיו. כה רצה אלוהים.

שאל, ומשאלותיך תתמלאינה. אך כלכל

תשוקותיך על-פי חייד העצורים בי.

עם כל תשוקה, אפחית מימך שלך — — — “

מכאן, התפרצות-הזעם של הגיבור הנ"ל משראה שהגיע לשיא חלומותיו ועור היחמור נתגמד לגמרי, הבין שהקיץ עליו הקץ. כאן משמיע באלזאק רעיון שהולם את שתי הדמויות האנושיות שבשני הסיפורים הגדונים של עגנון: שתי תיבות ממצות את „משחקו“ של האדם בחייו: רצון ויכולת; הרצון שורף אותנו, והיכולת תורסת אותנו. „אך הדעת מקיימת את ישותנו בתוך שלווה מתמדת“. החייט, רצונו ויכלתו בלא הדעת תורסים אותו; אך השוחט, בכוח רצונו ויכלתו באור הדעת שרוי בשלוה מתמדת ומתגבר על מרי-המוות.

נחזור אצל החייט ונעקוב אחר מעשיו: מששב מבית השר לביתו, רץ למטבח כי ריח הקאשיפענו ביסמו. הוא הסיח דעתו מן המלבוש ושקע בתאוות הזלילה. כאן בא ציור מטאפורי שבא ללמדנו על כוח הריח (סממן דק-מן-הדק בסיפורי עגנון), שעלול לתעתע דרכי-אדם; הכוונה להשתעבדות לתאוות החושניות, תענוגות-הגוף ונכסי-החומר, שיש והורסים חיי-אדם: „הריח הזה שעולה מן הקדירות, שאינו גוף ואינו צריך לאמר שאין לו ידיים, תופס אותך במיטתך וגורר אותך אחריו“ (עד הנה, שי). דוק „במיטתך“ — רמז ליצרים אירוטיים. וכיוצא בו כל התשוקות היצריות.

6. הקמיע, עמ' 33 והלאה, בתרגומו של מנשה לוי, הוצ' עם עובד.

הרי שברית טמון פתיון לקראת השטן: מעשה יוסף די-ליריינה, האגדה המשיחית הנודעת (מן המאה ה-17) מאייר מכשול פטאלי הגלום בריח. לאחר שהצליח בכוח צומות וסיגופים לקרב את פעמי-הגאולה ולצוד את סמאל, נתפתה ונתן לו קמצוץ טאבאקי להריח... כהרף רגע ניתק את השלשלת והשליכו לאותו מקובל מכל סולמותיו ארצה...

כאן יש להעיר: מצוי בסיפור עגנון גם ריח חיובי כגון זה הטעון זכרונות לצורך אפייה וייחודה של שיבוש-בוצ'אץ', כמו ב„אורח גטה ללון“. בכוח השם והריח שוחררו בו כל רגשות העבר וכל המונות העבר.⁷

לא כן החסיד הזקן דנן, לאחר שסיים תפילת-ערבית ביראה וברתת, לא מיהר לביתו לסעודה, אף-על-פי שהמלאך הרע כבר הסכים לכך, אלא ישב ללמוד בבית-הכנסת משנה והנאתו היתה כה גדולה, עד „שנשתכח הימנו שהודיעו לו שכבר כלו לו שנותיו וכלתה משנתו“. לשון נופל על לשון זה בא ללמדנו שהמשנה מאריכה ימיו של אדם, בעוד שביטולה מקצרם. לאחר המשנה הוציא השוחט חומש ועיין בנחת בפירושים שעה ארוכה. ומשבא לביתו וראה שולחן ערוך מכל טוב לא התמכר לריח התבשילים, אלא בא להרהורי השובה אגב אסוציאציה ועימות בין השולחן הרוחני לגשמי. כאן נעשים הדברים ליריים, נוגים, דרמאטיים, ואף נימה של הומור מפעפעת בתוכם, על-אף הקונדנסאציה הנארטיבית מחוייבת הסיטואציה של הגיבור: „התחיל הזקן מדבר בנימה: גוף, גוף, גוף, לך טוב, שולחןך ערוך וסעודתך מתוקנת ולא חסר לך בעולם הזה ולא כלום. בזמן שהנשמה הטהורה אכלה וחפויית ראש. אכלה מבלי מעשים טובים וחפויית ראש — מחמת עוונותיך.“ (כאן נרמזנו שהנשמה הטהורה היא תמיד ובוראה משמרה לעתיד-לבוא כשתחזור לאוצר הנשמות. וראה בתפילת שחרית: „אלוהי, נשמה שנתת בי“ וכו').

כאן מגיע המספר להסתכלות בנושא הזמן: אין כל זמן, כדעתו של ר' נחמן מברסלב; הזמן שבלוח ובשעון אינו אלא המצאתו של האדם. הזמן הוא מקום בחלל האינסוף. הרי כל הזמנים שווים. או כניבו של הרמב"ם:

7. ב. קורצווייל, מסכת הרומן, הוצ' שוקן עמ' 47.

„הזמן מקרה הוא של המתנועע“... — של תנועת כדור הארץ. אלא דרך ההתבוננות בזמן וההתייחסות אליו ולמטענו שהניחו בו הדורות ונושאי כיום, עושים אותו למהותי; הזמן הוא, אם כן, מותנה ומוגדר לפי השקפת-עולמו של האדם והסיטואציה הנפשית שהוא נתון בה. מכאן, ההשלכות הצחנותיות לעבר ולעתיד מן הנהון בהווה (פרוסקופייה) או השלכות כלפי העבר, הרי שאין לפקפק בהישארות-הנפש המרתפת במציאויות האיוטריות המלאות חיים ותנועה בנופי האינסוף של על-זמן.

כך גם שר המזרזר האמריקני וולט ויטמאן:

חיינו נסתיימו, חיינו מתחילים,

נכונה סוף-סוף הספינה, האניה ניתקת

מן החוף והלאה ממחרת להפליג.⁸

כך גם שרה לאה גולדברג, באחד משירי עזבונה:

הלכתי והגעתי עד דומה

ואז נדמה לי כי מתחיל דבר-מה — — —⁹

החסיד הזקן, בטרם ניגש לסעוד גמר בלבן, לא לבשר דבר מיתחו למשפתחו. כי „דיה לצרה בשעתה“ (ברכות ט, ב). הוא בא לכלל מסקנה, „שאין איש מת אלא לאשתו“ (סנהדרין כב, א). מכאן רמז המספר, דרך אגב, לעוצם האהבה שהיתה קיימת בינו לבין אשתו. שכן דרש זה בגמרא הנ”ל מבוסס על הפסוק: „ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל“ (בראשית מח). על כן בגין אשתו מתעצב לבו ביוחר (כדוגמת רפאל ב, אגדת הסופר, „אלו ואלו“ קלב).

אף כאן בולטת גדלותו הסגולית של עגנון, שאפילו באוירה מאקאברית אינו שוכח לתבל המוגולוג בהומור לירי. אחת, כדי להעריב את הקריאה עלינו ושהקאתרוזים במובן האריסטוטלי לא ידכדכנו; ואחת, כדי להבליט את גודל בטחונו ושלוות רוחו בדיוקנו של הזקן העומד על סף פרישתו מן החיים: „קידוש והבדלה יכולה היא לשמוע בכל בית יהודי — אלא

8. עיי' אהרן צייטלין, המציאות האחרת, הוצ' יבנה. 9. מו ל ד 13, 1970.

אישה ששמעה חמישים ושלוש שנה קידוש והבדלה מפי בעלה, לא במהרה מתרגלת לקול אחר" (האש והעצים, רמח).

מפליאות השלווה והשאננות של הזקן המדקדק בפרטי מאכלים בשעה שכזאת, שחרב הדה תלויה לו מנגד. אלא כדי לא לחשוש מפני הגזמה, מלביש המספר דבריו אליגוריה: ב"חלות" התכוון החסיד לאדם הראשון, שהיה חלתו של עולם, ובשמרים — לשעור שבעיסה, הוא יצר הרע המחמיץ את הלב, ובשאר מאכלי-השבת התכוון לסעודת הצדיקים לעולם הבא. כאנטיפוד קוטבי מתגלה החייט הוללן קל הדעת; בכל שיעשה יקפח משהו מחייו, כאותה הדמות הבאלזאקית שהוזכרה לעיל, שכן המ לבושה הנשמה אינו אלא הפץ מאטיפיסיימאגי בידו של האדם. הפונקציה היא הדדית, וההשפעה היא הדדית, והגורליות הדדית.

לעומתו, הזקן החסיד מבטל במעשיו הנאצלים את רוע הגזירה; כוחו יפה מכוחו של משה רבנו, שלא הועילו לו לבטיו ופניותיו בהתחננו לפני איתני תבל ולפני הקב"ה וכו', ואף שחטף הסכין מידי סמאל, נכנע לו לבסוף ומת, אָמנם מיתת נשיקה. זהו המוטיב המרכזי שבדומה לו מצינו בתלמוד ובמדרש, שעגנון נוטל משם אלא מעט ומוסיף סממן פיוטי מקורי משלו שמעלה אותו לאַמנות. וכבר עמד על כך דוב סדן וציין את „תוספת הקו" המצויה בנכסי העבר של עגנון: היא היא ההמשך ברוח המקור, המשך שמגמתו להגיע כדי ניצול מכסימלי של האפשרות הגלומה במקור, הועלה לדרגה של אַמנות.¹⁰

החסיד הזקן הנדון דוחה את המוות לאיז-שיעור, מבטל, מאיינו, עד שגראה כמתכבו מתוך נכונות וציפיה אליו. אלא שונה הוא חיבוב המיתה וההשתוקקות להחשתה אצל מנשה חיים ב"והיה", מחיבובו של השוחט. אף הוא שולל את המוות, אף הוא מתמלא רצון וחדוה, כביכול, לקראת בואו. אלא שהאווירה המאקאברית האופפת אותו, כל-כולה שדית, תוך ציפיה טראגית במתח איום שלאחר יאוש, בעוד ששלילת המוות ושלווה כאן, אצל החסיד, האווירה כולה חיובית, לירית, ביטול מתוך לעג וייחול

10. ע"י אבני בוחן, עמ' 193.

נעלה במתח של זוהר כוזהר הרקיע, הצפוי לו בחיי הנצח שבעולם הבא. נחזור נא לרגע לחייט הגורם לעצמו שולזול יגרום זלזול, ומכשול — מכשול; לא בירך „ברכת המזון“ שתפילת „ובנה ירושלים“ כתובה בה... ולא קרא „שמע“ על המיטה, שחיי נצח האומה מרומזים בו. באמרו: „כל הקורא שמע על המיטה חרב פיפיות בידו“ (ברכות). והרהר בלעג ובקלות ראש ב„תיקון-הצות“ שהיא בכיה על חורבן ירושלים וכיסופים אל גאולה ומלכות.

מרכז הכובד

בכך הגיע עגנון אל מרכז הכובד בשני הסיפורים. מוסף על כל מוטיב הלוי בסיפור על השוחט (שיורחב בו הדיון להלן). שכן החייט והשוחט מייצגים כאן שני הרבדים של העם היהודי: האחד כל מעייגיו להנציח את הגולה מחמת ערגתו לנכסי החומר, והשני — שלילת הגולה וכיסופים לגאולה ולמלכות בית-דוד, שהלוח-הנצחית נהנית רק מהם, היינו „ממלוח המלכה“, כדי להמשיך השלשלת ולהנציח את חיי הרוח של ישראל סבא בארץ אבותיו.

לבסוף בא החייט לכלל מסקנה, שאילמלא המחשבות היתירות, ללא מעשים טובים, אפשר שהיה בא לתיקון המלבוש... אף כאן הובע רעיון חסידי מובהק, וחלה המימרה העממית העתיקה נוסח עגנון: „אדם מרבה במחשבות, ולעיקר המחשבה אינו מגיע“. ושוב מכשול גורר מכשול, ודחי — דחי: מתפילתו בבית-הכנסת שלא היתה אלא מילמול-שפתיים גרידא, בא לידי רכילות, ומכאן כפסע לבית-המזיגה, לשיכרות ולנפילה מוחלטת מן הסולם.

בית-יין כמו מרתף יין, או מרתף בכלל, מסמלים בסיפורי עגנון הרשות הדימונית, השטנית-התתאית, מקום מועד להידרדרות, לפורענות, כדוגמת בית-ההילולא הניהיליסטי השטני, שבבית גילדנהורן שב„סיפור פשוט“ והמרתף שהירשל יורד לשם כשצל האהבה האומללה של בלומה רודף אחריו.

כללו של דבר: במעשה השוחט יר עגנון הימנון לעלינות הרוח על החומר ומלמדנו עד היכן כוח התמימות מגיע שהופך דברים שבחומר לרוח, כדרך שהפצים דוממים רבים וסיפוריו האחרים, כגון „המטפחת“, „זוג תפילין“, ב„סידור“ ו„מקטרת של זקני ז"ל, וכן הפצים ובעלי היים ב„הכנסת כלה“ (התרנגול והסוסים) והדברים השונים ב„אורח נטה ללון“ והכלב ב„תמול שלשום“ ועוד, נהפכים לסמלים מאונשים, מוגשמים, רוחניים, היים. כך גם כאן הואנשו כלי-שולחנו של השוחט וכל כלי-תשמישו שהם מסיחים ביניהם ומתגאים בכך, שהם מלאים מצוות שבעליהם עשו בהם. אך הזקן החסיד מהסה אותם בהבחינו בין מצוות שבאות מחמת עצמן ובין אלו שבאות מחמת הכרח... „בתוך כך בירך ביראה וברתת ברכת הזימון“ (ובודאי הקדים „שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים“ — תהלים קכו) ועל נהרות בבל (שם קלז), וקרא „שמע“ על המיטה, קריאה הנותנת חרב פיפיות בידו כנגד המזיקין... וזוכה להיות יושב בסתר עליון. באותה שעה נתגלה לו בעל החרב, ומשהסתכל המלאך בתמימותו ופיקחותו של אותו צדיק וחסיד, עצם את מו"ת* עיניו ודחה לו שעת גטילת נשמתו לערב שבת. שכן אמרו: מת בערב שבת סימן יפה לו וניצל מחיבוט הקבר. אָמנם הדברים אמורים לגבי ארץ-ישראל. ומשהזכיר ארץ-ישראל גילה הזקן כלי-כך הרבה צער, עד שכל הצערים והיסורים לא היו בו ולא כלום כנגד צערו זה, מיד פרח מלאך המוות שמונה פריחות והניחו בחיים בזכות הצער ובזכות הלון שלא השביעה כל צרכה בחייו. והיא אינה נהינית אלא מסעודתו של דוד המלך. הרי שהוא תייב לחיות עד מוצאי-שבת...

ועם חצות נינער ועשה מספר על חורבן ירושלים ועל השכינה שגלתה וכו' במלוא כוחות הלב. בבוקר השכים להיות הראשון למהפללים בבית-הכנסת וקיים בכך דין ראשון של „אורח חיים“... כאן מבליט המספר את מנהג התפילה של חסיד בימי ילדותו של עגנון. להרמיזנו, שהחוויות הקמאיות מעולם ילדותו בבוצ'אין הן תשתית ביצירתו האפית האידיאלית

* מו"ת-446.

של עגנון. ומעיד המספר שהכל עשה הזקן בחכמה, שכן, „אותיות התורה מצטרפות לפי צורך השעה ומושכות לו לאדם חסד לפי צרכיו“ (האש והעצים, רנד). וכדי לדחות עוד ועוד שעת נטילת נשמתו, רץ לבית-הקברות, אל קברו שקנה מכבר, ופיזר עליו מטבעות לעניים עד „שהיה קברו מבהיק ככסף“. שוב רמו, שמעשי צדקה מנעימים הקץ ודוחין אותו ונוטלים כל אימה מפני הפלגת הספינה מהיים אל חיים.

מכאן נפנה למקוה טהרה ובשעת טבילתו כיון לפסוקים מלאי סוד ורמו ברוח הקבלה, כפי שיבוארו להלן, ולאחר שטיהר את גופו אמר: „כשם שאני מטהר את גופי למטה, כן יטהרו את רוחי למעלה“. והתכוון לרעיון הרווח בקבלה ואצל אפלטון: שכל איש למטן, אינו אלא העתק מן הגלופה, או הגליפה המקורית שלמעלן, ומשהתנגב כיוון לבו כנגד „רחצתי את רגלי איככה אטנפם“ (שיר השירים ה), שלפי דעת המפרשים הקדמונים, יש כאן משום הרהורי חרטה על שהתישב ישראל בגולה הטמאה, המזהמת, ולא חזר לארץ-ישראל הטהורה, המטהרת. ולפי המדרש: הכוונה לרחוץ מטינוף של עכו"ם. שכן האבק של הגולה מפתה לעבודת כוכבים.

אף-על-פי-כן: „דודי שלח ידו“ – הקדוש-ברוך-הוא שלח ידו ופתח לו פתח של תשובה, שיתגעגע לארץ-ישראל, ושייעשו לו נסים, כפי שהוזכר לעיל. זה מרכז הכובד של מעשה השוחט. ומשראה שאף לאחר חצות היום בעל העינים אינו בא, רץ לבית-הכנסת להתפלל, מגהה גדולה“ ברוב כוונה ויראה, והירהר שמא נתרחש לו נס ושכח אותו מלאך רע לעשות את שליחותו. אך משהגיע לברכת „מזיה מחים“ שבתפילת העמידה ראהו שעומד לפניו. אלא שתלה לא העז להפסיקו בעיצומה של תפילת „שמונה עשרה“, דבר שאדם זהיר בו כל ימיו, אין שלוחו של חי העולמים מכשילו בטעת מיתהו“ (האש והעצים, רנח).

מיד התגבר הזקן בתפילה עד שהיה דומה לאבוקה בוערת באש גדולה ונתיירא מלאך החבלה להתקרב אליו. אלא השוחט לא חשב כלל לעשות תפילתו תחבולות ולהינצל בכך ממוות. לבסוף אמר לו: „קום ועשה“! אכן, תמימות מופלאה זו עשתה רושם וטיב דחה לו המלאך שעת נטילת נשמתו.

חיקה של סיטרא אחרא

נפנה עתה שוב לאותו הייט שיטב בתוך חיקה של סיטרא אחרא ונשתכר ונשתהה שם עד הערב, ומשבא להתפלל, „מנחה“ התרעם על הכוכבים והלבנה שנזדרזו לצאת, בעוד שביום תענית הם שוהים מלצאת עד שיוצאת הנשמה... (כאן ההומור שלילי, סאטירי). ומיד, מכשול גורר מכשול: מנחה התפלל כשהיה כבר לילה. ואך נכנס לביתו רב עם אשתו שהתרעמה עליו בדין, שלא היה כל היום בבית. בדה שקרים וכילה חמתו במלבוש, מקור כל צרותיו, וזרקו לארץ... למחרת אף שפך עליו מן התבשיל והכתימו. רץ בבהלה אל הנהר לכבסו. בא דג ובלעו. כאן רמז לדג שבלע את יונה הנביא, כטברה מפני הקב"ה. אלא שיונה התפלל במערה-הדג וחזר בתשובה, ואילו החייט למד קל-וחומר של שוטים: „מה במקום חיותו ביבשה לא היה כוהו מרובה, על אחת כמה וכמה בתוך גלים עוים וקשים“ (עד הנה, שיט).

הנהר הוא סמל הדימוגיה, כמו ים, מחמת הסערות, מחמת סכנת הטביעה, ובשל הדגים שבולעים וטורפים, כדוגמת היער בסיפורי עגנון ובסיפורים הקלאסיים, ואצל שקספיר וכדומה. סמליותו של היער שדית היא ובולטת אצל מגשה חיים ב„והיה“, אצל הירשל ב„סיפור פשוט“, שנמלט עם הטלית והפילין ליער. נמלט גם אותו נער „ב, יער ובעיר“ המואס בתורה ובחוקייה. גם תרצה מינץ ב„דמי ימיה“ מטיילת ביער עם עקביא. וכאן רץ החייט עם המלבוש-הנשמה כדי לכבסו. שכן הנהר כמו היער הוא שריד קדום-תרבותי לעומת היער.

מוסר-ההשכל מקופל בסוף הסיפור: „השר מלבושים יש לו הרבה... אבל החייט מה יאמר לכשישאלו אותו היכן המלבוש?“ לא כך החסיד הזקן יצועד מחיל אל חיל בתכניתו לעכב את כיבויו נרו עד לאחר שבת. ובשבת הגג כהלכה בסעודות ובתפילות ובלימוד גמרא ונזכר בלוח, זו העצם המיסתורית, המטאפיסית שבשירה, ממנה יעוצב הגוף לתחיית-המתים לעתיד-לבוא, ושהיא אינה ניהנית אלא מסעודתו של דוד המלך — „מלוח המלכה“. וכיון שלא השביעה כל חייו הרי שעליו לתקן

מעוות זה... (כאן רמו לאהבתו לציון ולערגתו לגאולה). היתה זו תחבולה מתוחכמת ותמימה כאחת מטעם החסיד כדי להבטיח לעצמו חיים עד מוצאי-שבת.

פתאום נתאנה הזקן מצער שהרעיב את הלוז. באותו רגע העמיד עצמו בלא-יודעים על חודה של סכין, כמעט שהכשיל כל תכניתו, שכן באנחתו זו גרם לתפנית רגעית בת מאה ושמונים מעלות, ואגם כך גילה המשורר-המספר את כשרונו כדראמאטורג המעלה את המתח בהריפות, בבת-ראש. שכן המלאך סבור היה שמחמת עצמו נאנח החסיד ומאימת המוות נתאנת. מיד הוציא את הרבו מתערה, „והעבירה על לבו של הזקן עד שהקריש דמו מפחד“. אלא משסיכם צידקותו וחסידותו של אותו זקן, מאז פגישתו הראשונה עמו, עד לאותה שעה, חזר בו והסיק, שבוודאי חכמה גנוזה באנהה זו. ומשמע את הנימוק האמיתי — הלוז — פנה ברוב-הומור חיובי אל הרבו: „ננית לו לזקן לאחר שבת, נקנח בינתיים את ידינו במחללי שבת“...

כאן מגיעים, דרך אגב, להימנון לירי נעלה לשיגבה של שבת (האש והעצים, רסא—רסב), הימנון מזהיר כזה, ספק אם יש כדוגמתו (מלבד אצל ביאליק בשירה ובפרוזה) בכל הסיפורת העברית החדשה.

לפיכך מסיק המספר שבכוח הכתרים הרבים שקשר החסיד לשבת המלכה, זכה ליזפי שהוא מעין יופים של אדם הראשון ושל האבות. וכך זכה להתפלל ערבית של מוצאי-שבת ולקדש הלבנה, והבדיל על הכוס בביתו, כשאשתו מחזיקה לפניו גר-הבדלה שג"ן מקלעות בו, כמנין ג"ן פרשיות שבתורה וג"ן שבתות שבשנה.

לבסוף הגיעה סעודת „מלוח המלכה“ — סעודתו של דוד המלך, ובה הוא מתקן תיקון מלא את הלוז הרעבה, ומאכיל אותה ומשקה אותה יין הרבה... ומשעולה על משכבו הוא קורא „שמע“ על המיטה ברוב כוונה ונרדם. באותה שעה ראתה נשמתו כמה חכיב גוף קדוש זה, עלתה למרום (כדרכה בכל לילה) ושיטחה תחינתה לפני הקדוש-ברוך-הוא שיניחה במקומה. ומשמעה שהחסיד קידש הלבנה, שוב בטוח הוא שבאותו חודש לא יאונה לו כל רע, חזרה אליו. כאן מבליט המספר מומנט צהותו, כיצד

הגוף רואה איך הנשמה מתעופפת למעלה ממיטתו והוא מדבר עמה שתחזור אליו, כי חרד הוא שמא יאחר לקום ויעבור על דין ראשון של „אורח היום“... והיא חוזרת אליו. והגזר נתבטל והוא זוכה לימים ושנים טובים הרבה.

מקורות והשלכות ל„מלבוש“ ולמעשה השוחט

מוטיב דחיית המיתה בא לביטוי בהתלבטות ובהתחננות על החיים ועל הכניסה לארץ-ישראל אצל משה רבנו בפרשת „ואתחנן“: „אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן ההר הטוב הזה והלבנון“. ושוב נאמר לו: „הן קרבו ימיד למות“ ונגזר עליו הגזר שרק ישקיף על עבר הירדן מערבה מראש הפסגה במואב: „כי לא תעבור את הירדן; וצו את יהושע כי הוא יעבור“.

לפי המדרשים פונה משה לאיתני-עולם ומתחנן לפניהם שיעמדו לו בעניין זה, אך אינו נענה. לבסוף בא סמאל ליטול את נשמתו. ראהו למשה שהוא כותב את השם המפורש וזוהר מראהו כזוהר פני השמש והוא דומה למלאך ה' צבאות. נתיירא מפניו ואחזתו רעדה. ומשגער בו בנויפה, הזכיר לו משה את כל זכויותיו ההיסטוריות והנבואיות ושדיבר עם הקב"ה פה אל פה. ואמר לו: לך ברח מלפני! ומשבא אליו בחרבו, שנית, קוצף עליו מטה ונוטל קרן מבין עיניו שלו ומעזר בה את עיניו של סמאל (שמות רבה לד, כט). לבסוף הקב"ה עם מלאכיו עוסקים בפטירתו עד שמת מיתח נשיקה. ובמקור מדרשי אחר מצינו: אמר משה: אהיה כאייל מרומים וכצבי הרים אוכלי לחמך ושותי מימך ורואים באריגת העולם, תהי נפשי כאחד מהם. אמר אלוהים: נתתי לאדם נפש חיה נוסף על החיה ועל הבהמה והמלכתיו על כל אשר בראתי — ואין מלך נעשה עבד, ומי שנושא דמותי שוב לא יכול להעביר את צלמו ממנו. על כורחו מודה משה בחוק הקץ, הנצחי כחוק צלם האלוהים שבאדם.